

MIT O NESVJESNOM: FROJD, JUNG I VITGENŠTAJN

Ilija Kapičić

This essay is a highly subjective and indirect way to connect Jung and Wittgenstein. C. G. Jung and Ludwig Wittgenstein never met, so this intellectual exercise is based on bibliographical facts, quotes and indirectly by the Jung, Freud and Wittgenstein triangle. Although I do know quite a bit about Jung, I'm still learning about Wittgenstein. Most of Wittgenstein's accounts on psychoanalytic methods, philosophy of religion, alchemy, magic and mystics are not his own writings but notes on conversations and lectures or interpretations thereof. Wittgenstein was closer to Jung than Freud in any aspects of this scope. Both Wittgenstein and Jung viewed Freud's basic concepts as a breakthrough and starting point, but finally dismissed Freud's psychology, sometimes for the same reasons.

Nedavno sam se spotakao o vezu između Sigmunda Frojda i Ludviga Vitgenštajna, filozofa rođenog u Austriji i Frojdrovog savremenika. Međutim, Vitgenštajnov i Jungov doprinos istoriji čovjekove misli nijesu poput Frojdrovog široko poznati. Moram priznati da sam se do sada veoma malo interesovao za Frojdrovu teoriju koja mi se činila sumnjiva po mnogim pitanjima. Smatram Jungovu teoriju analitičke psihologije, posebno kolektivno nesvjesno i njegov pristup samorazumijevanju i duhovnosti vrlo interesantnim i korisnim. Većina ljudi koji su

čuli za Junga često ga nejasno povezuju sa Frojdom, iako za koncepte koje je on stvorio, kao što su „kompleks“, „introvert“ ili „ekstrovert“, a koji se koriste u svakodnevnom govoru, samo pojedinci shvataju da se odnose na psihološke tipove i arhetipove kolektivno nesvjesnog.

Jung nikad nije sreo Vitgenštajna, pa se ova intelektualna vježba temelji na bibliografskim činjenicama, citatima i odnosu prema nesvjesnom Junga, Froda i Vitgenštajna. Većina Vitgenštajnovih iskaza o psihoanalitičkim metodama, filozofiji religije, alhemiji, magiji i mistici ne nalaze se u njegovim spisima, nego u njegovim bilješkama o razgovorima sa prijateljima i predavanjima, ili u interpretaciji istih. Iz tih tekstova može se postaviti teza da je Vitgenštajn bio bliži Jungu nego Frojdu u nekim aspektima, a očito je da su oba prihvatila osnovne Frojdove ideje kao osnovu i polazište, ali su konačno odbacili tu psihologiju, ponekad iz više razloga.

Neki biografski podaci

Karl Gustav Jung (1875–1961) bio je sin pastora iz Bazela, dok su Sigmund Frojd (1855–1939) i Ludvig Vitgenštajn (1889–1951) imali sekularno vaspitanje, bili imućni i dijelili građanski odgoj. Ludvig Vitgenštajn rođen je u Beču, Austrija, ali je studirao na Kembridžu kod Bertranda Rasela. Dobrovoljno je služio u austrijskoj vojsci po izbijanju Prvog svjetskog rata, a 1918. godine bio je zarobljen i poslat u logor u Italiju, gdje je završio svoje remek djelo *Tractatus Logico-Philosophicus* (Logičko-filosofski traktat). To je jedno od najznačajnijih filozofskih djela svih vremena. Nakon rata, Ludvig se konačno vratio na Kembridž da predaje. Njegova posthumno objavljena djela su: *Filozofska istraživanja, Plave i sive knjige, O izvjesnosti*, te nekoliko tomova predavanja i bilješki.

Vitgenštajnovi su bili velika i bogata porodica asimilovanih jevrejskih korijena. Nema sumnje da mu je otac Karl bio snažna ličnost. Za samo nekoliko godina uzdigao je svoju porodicu poput Rotšilda. Ludvig je 1914. godine svojim bogatstvom pomagao umjetnike Georga Trakla i Rajner Maria Rilkea (evivalent danas oko pola miliona eura). Pa je, 1919. godine, razdjelio svoje roditeljsko nasljeđe braći i sestrama. Trojica od njegovo četvoro braće počinili su samoubistvo, Rudolf koji je očigledno bio homoseksualac otrovao se u restoranu u Berlinu na melanholičan način, njegov brat Hans utopio u inostranstvu, a Kurt, oficir pucao je u sebe na kraju Prvog svjetskog rata, na propalom italijanskom frontu. Sestre su mu bile pragmatičnije i nijesu se skrivale. Margaret Stonborou (*Margaret Stonborough*) naslikao je *Klimt* (čuvena slika). Ali, starije sestre Hermina i Helena došle su u opasnost poslije 1938. godine. Budući da nacisti nijesu imali pristup njegovom stranom kapitalu sklonjenom u švajcarskoj fondaciji, odabrali su sredstvo ucjene. U teškim pregovorima sa predstavnicima Rajh banke u Njujorku Ludvig je upotrijebio milione da sestre izvuče iz zemlje.

Ukratko, Karla Gustava Junga možemo smatrati kao „avan-gardnog konzervativnog“ intelektualca. Nasuprot njemu, Frojd i Vitgenštajn bili su bliži lijevom spektru – može se reći „salon-skom komunizmu“. Osnovna istorijska razlika leži dijelom u Vitgenštajnovoj simpatiji za određene aspekte ljevice 1930-tih. Rekao je da sebe može opisati kao „komunistu u srcu“. Čini se da je Vitgenštajn poput Junga vjerovao u mistične istine i da se one ne mogu izraziti smisleno, ali da su od najveće važnosti.

Sva trojica, bili su naočiti zgodni muškarci koji su imali značajan uspjeh kod žena. Možda je ironično da je Sigmund Frojd, koji je živio sa psihoanalitičkom teorijom da je seksualna želja glavni pokretač ljudskog bića, saznao da je njegov mlađi šticećenik Karl Gustav Jung imao vanbračnu aferu sa Sabinom Špilrajn, mladom dvadesetdvogodišnjom Ruskinjom koja mu je

bila pacijent na klinici u Švajcarskoj, a koju je izliječio od historije. Ona je kasnije postala Frojdov najbriljantniji student i prva žena doktor psihoanalize. I prije Lu Anders Salome.

Problem realnosti nespvesnog

„Što tada... može reći filosof o teoriji koja poput psihoanalize tvrdi suprotno, da je mentalno po sebi nespvesno, a da je spvesno samo kvalitet koji može prikupiti ili zadržati određeni mentalni čin koji možda može mijenjati“ (Sigmund Frojd, *Otpori psihoanalizi*, 1925). Protiv tendencije filosa da mentalno identifikuju sa spvijeshću, Frojd tvrdi da mentalno treba shvatiti kao nespvesno, a samo je slučajno i povremeno obdareno sa onim što zovemo svijest. Za mentalni predmet koji je doživljen tvrdi da je gotovo slučajan, a tek je sporedno fizički predmet. Prema njegovom mišljenju ne postoji ništa problematično u razlici koju pravimo između spvesnog i nespvesnog. „To je konačno pitanje percepcije koja mora biti potvrđena ili odbačena, a sama percepcija nam ne govori ništa o tome zašto je, ili nije, stvar percipirana“. U strogo frojdovskom smislu riječi nespvesni procesi nijesu samo procesi koje spvesni um ne doživljava u trenutku dok se dešavaju, već procesi koji se ne mogu doživjeti jer ih nešto sprečava. To nijesu samo nepoznati procesi, nego i procesi koje subjekat „ne želi da zna“, a mogu se učiniti poznatim samo indirektno i na skriven način koji ih čini manje ili više poznatim. Frojd je napisao: „takve ideje ne mogu postati spvesne jer im se izvjesna sila suprotstavlja, u suprotnom postale bi spvesne, a tada bi vidjeli koliko se malo razlikuju od ostalih elemenata koji su doduše mentalni“, (Ego i Id, str. 11–12). Drugim riječima, dakle, „dobijamo naš koncept nespvesnog iz teorije potiskivanja. Potisnuto nam služi kao prototip nespvesnog“, (ibid). Dakle, nespvesni procesi moraju biti takvi (1) pa se o njima mora legitimno zaključiti, jer hipoteza o njihovom postojanju nužno

objašnjava primjećeno ponašanje i mentalne efekte, (2) a njihovo prisustvo može se manifestovati samo unutar granica i oblika navedenih u teoriji, što ne korespondira sa onim što smo trebali doživjeti da nijesmo spriječili da doživimo.

Jedna od omiljenih Frojdovih metafora sastoji se od slike dvije sobe i vratarom koji stoji između njih, pa vrši zadatak kontrole nad idejama koje pokušavaju da pređu iz jedne sobe u drugu, te odlučuje da li će im dati prolaz. „Želim vas uvjeriti da ova divlja hipoteza, dvije odaje, vratar koji stoji na pragu između njih, te svijest kao posmatrač na kraju druge sobe, mora ukazati na veliku sličnost sa aktuelnom stvarnošću.“ (Ibid). Ova ideja o vrsti mjesta za ostavljanje i čuvanje mentalnih objekata koji su nedostupni za percepciju, ali su ipak prisutni na način koji se može osjetiti pomoću efekata sasvim druge vrste, očito otvara brojne probleme o kojima se najčešće raspravlja.

Odnos između Frojda i Junga

Karl Gustav Jung i Sigmund Frojd prvi put su se sreli 1907. godine, pa su tijesno saradivali sve do 1914. godine. U to doba za psihologiju je iz Beča duvao povoljan vjetar. Frojd je već bio objavio studije o histeriji i snovima. One su bacile izvjesno svijetlo na objašnjenje shizofreničnih formi izražavanja. Na tu temu 1907. godine Jung je već objavio djelo *Dementia Praecox*, što je zainteresovalo Frojda koji ga je zbog toga pozvao da dođe u Beč. Nakon višesatnog razgovora i stvorenog prijateljstva Frojd je od Junga očekivao da postane sljedeći lider psihoanalize. Frojd je smatrao Junga svojim štićenikom i izvornim nasljednikom u psihoanalizi. Jung je bio tijesno uključen u psihoanalitički pokret punih sedam godina, od čega je četiri godine bio predsjednik međunarodne psihoanalitičke asocijacije. Ali, između njih postojala je i fundamentalna razlika koja će vremenom doći do izražaja. Frojdova glavna preokupacija bila

je karakter strukture neuroza, dok su Jungove preokupacije bile psihoze i psihotične tendencije kod normalnih ljudi. Tada je Jung odlučio da krene dalje. Međutim, Jung je uskoro doveo u pitanje neke od temeljnih načela frojdotske teorije. Frojdova reakcija na Jungovo, a kasnije i Adlerovo otpadništvo, bila je da zatvori redove i dalje sačuva svoje teorije. Jungovo gledište sasvim pristaje savremenom mišljenju koje inovira konzervativizam, a koje je pozvano da zaštiti slobodu, čovjekovu okolinu i zapadno nasljeđe. Jungovi kulturni korijeni presudno su neoromantično vukli ka simbolizmu i iracionalnosti, ili konačno mistici, a on je na jedinstven način povezoa psihologiju i religiju. Kritikovao je racionalizam, „razočarani“ pogled na svijet, Frojdovo neprijateljstvo prema religiji i suprotstavio se mnogim njegovim tezama. Manje ili više, mislio je da je Frojd bio jednodimenzionalan i proizvod posebnog, uskog i buržoaskog prevaziđenog vremena.

Jedno od pitanja koje je posadilo zrno sumnje kod mladog Junga prema ikoni psihoanalize Sigmundu Frojdu bilo je Frojdov odgovor na Jungovo pitanje: „Da li je čitao Ničea?“ Mislim da je interesantno to pitanje malo više elaborirati na ovim stranicama.

Da li je Frojd čitao Ničea?

Veliki njemački filosof Fridrih Niče (1844–1900) sa svojim idejama uveliko je uticao na dva velikana psihološke misli, oca psihoanalize Sigmunda Frojda i Karla Gustava Junga rodonačelnika analitičke psihologije. Niče je anticipirao centralne teme Frojdove psihoanalitičke teorije uključujući *porive*, *nesvjesno*, *krivicu*, *potiskivanje*, *sanjanje*, *želju*, *projekciju* i *sublimaciju*. Za razliku od Frojda koji je u više navrata izjavio da nije čitao Ničea, Jungova sklonost prema njemačkom filosofu i njegovo prihvatanje filozofskih spekulacija u cjelini koristilo

mu je da razdvoji svoju teoriju od Frojdove. Čitav jedan seminar u trajanju od 1934. do 1939. godine Jung je posvetio Ničeovom *Zaratuštri*. Na primjer, iako je Frojd posudio Ničeov termin *Das Es* (preveden u engleskom izdanju Frojdovih djela kao *Id*), a koji se odnosi na nesvjesni izvor energije, priroda ove energije značajno je različita za ova dva mislioca. Frojd je libido smatrao isključivo kao seksualnu energiju, a Jung kao čovjekovu ukupnu psihičku energiju.

Dok sam tražio razloge razlaza između Frojda i Junga palo mi je na pamet i ovo pitanje, te zašto je Frojd negirao da je bio pod uticajem Ničeovih ideja, jer dokazi govore suprotno. U zapisniku bečkog Psihoanalitičkog društva iz 1908. godine, u odgovoru na tvrdnju Alfreda Adlera da je Frojdova misao bliska Ničeju, čitamo da je Frojd izjavio „da ne zna ništa“ o Ničeovom djelu, te da su svi pokušaji koje je preduzeo „bili ugušeni viškom interesovanja“. Slično tome, Jung nam kazuje da mu je „Frojd lično rekao da nikad nije čitao Ničea“, (*Sjećanja, snovi, razmišljanja*, str. 153). Takođe: „On (tj. Frojd) uvjeravao me je da se nije nikad dogodilo da je čitao Ničea“, (Jung, 1939, a, par. 61). Međutim, uprkos Frojdovom insistiranju obavezni smo navesti dokaze koji upućuju na suprotno. Na primjer, na tom sastanku bečkog Psihoanalitičkog društva Pol Federn pitao je: „Do čega on (tj. Niče) nije došao?“ Na što je Frojd odgovorio: „Nije uspio prepoznati infantilizam i mehanizme potiskivanja“, (Federn i Nunberg, 1967, tom I, str. 359, 361). Takođe, Ernest Džons, Frojdov biograf, zabilježio je da je „Frojd za Ničea više puta rekao da je imao više znanja o sebi nego bilo koji čovjek koji je ikad živio, ili je vjerovatno da će ikad živjeti“, (Džons 1953–1957, tom II, str. 344). Takve procjene pretpostavljaju visok stepen bliskosti sa Ničeovim djelom. Doista, ako se obratimo samom Frojdovom djelu možemo vidjeti uvjerljiv dokaz da je on direktno, a i indirektno, bio dobro upoznat sa Ničeovim djelom. Na primjer, u *Psihologiji svakodnevnog života* Frojd se

direktno obraća 68. aforizmu Ničeovog djela *S onu stranu dobra i zla*, koji kaže: „Ja sam to uradio – kaže moje sjećanje. To nije-sam ja uradio – kaže moj ponos i ostaje nepopustljiv. Konačno – sjećanje popušta“. U svom radu *O autobiografski opisanom slučaju paranoje* (1910) Frojd piše da ga situacija pacijenta koji je u pitanju podsjeća na emocije izražene u *Tako je govorio Zaratuštra*, u odjeljku „Prije izlaska sunca“. Pored ovog direktnog obraćanja Ničeovom djelu možemo zaključiti da se Frojd upoznao sa Ničeovim djelom kroz rad bečkog Psihoanalitičkog društva kada je čuo diskusiju o *Genealogiji morala* (01. aprila 1908. godine) i *Ecce Homo* (28. oktobra 1908. godine). U *Istoriji psihoanalitičkog pokreta* (1914) Frojd je priznao da posjeduje neko znanje o Ničeju, ali to priznanje nije bilo priznanje o Ničeovom uticaju, već priznanje da je Niče anticipirao njegove centralne teme: „U novije vrijeme lično sam negirao da sam imao veliku korist od Ničeovog djela, sa izričitom namjerom da u skupljanju psihoanalitičkih izraza ne bih bio ometen od nekih konceptualnih anticipacija“, (Frojd, 1914, str. 14–15).

Odnos između Vitgenštajna i Frojda

Ludvig Vitgenštajn se bavio problemima filosofije i pokazao da način formulisanja tih problema počiva na nerazumijevanju logike našeg jezika. Njihov cjelokupni smisao može se sažeti u nečemu koja slijedi: „Ono što se može reći mora se reći jasno; a ono o čemu se ne može govoriti mora se šutjeti“. Postavio je granice mišljenja, tačnije – ne mišljenja već izražavanja misli; jer, kako bi postavili granice mišljenju trebamo biti u mogućnosti da mislimo i o onome o čemu se ne može misliti. Prema tome, granica se može postaviti samo u jeziku, a ono što leži sa druge strane granice jednostavno je glupost. Bilo mu je nevažno da li je o nekom problemu već neko mislio. Samo ću

pomenuti da u velikoj mjeri duguje stimulaciju za svoje mišljenje velikom djelu njemačkog matematičara, logičara i filozofa Gotloba Fregea, te njegovom prijatelju Bertrandu Raselu.

Bilo bi sasvim uzaludno istraživati Vitgenštajnovu djelo radi diskusije ili sistematske kritike psihoanalize. Materijali koji su nam dostupni o ovoj temi nalaze se u razgovorima o kojim su izvijestili njegovi prijatelji, te u onim kratkim primjedbama razasutim u objavljenim Vitgenštajnovim spisima i rukopisima. Psihoanaliza najčešće služi kao ilustracija u mnogo širem kontekstu filozofske rasprave o pitanjima kao što su razlika između razuma i uzroka „estetskog“ objašnjenja, prirodi simbolizma uopšte, o jeziku, mitologiji, metafizici, pa i nauci. A, Frojdov slučaj Vitgenštajn je često upoređivao sa Darwinovim i Frejzerovim, čije teorije izrastaju u istu vrstu zbrkanosti i problema.

Vrijednost njegovog djela sadržana je u dvije vrijednosti. Prva, da su u njemu misli izražene, a ta vrijednost će biti veća ukoliko su misli bolje izražene. A druga, misli koje su u njemu izražene čine se nepobitnim i određenim. Pa je zato mislo da će konačno svaki problem biti riješen.

Ludvig Vitgenštajn je živio u Beču kada je Frojd razvijao psihoanalizu, te bio u kontaktu sa ljudima koji su se podvrgli tretmanu ili „eksperimentisali“ sa novim idejama. Vitgenštajn, koji je izrekao razorne kritike o tradicionalnoj filozofiji bio je teški kritičar Frojdovih naučnih tvrdnji i održavao koherentno ambivalentno gledište o Frojdu. Međutim, nikad ništa nije napisao o Frojdu ili o psihoanalizi. Sve što znamo, pa i o njegovoj kritici Frojdove psihoanalize dolazi nam od treće strane, kroz konverzaciju koju je imao sa Frojdom o subjektu („Razgovori o Frojdu“, u *Predavanjima i razgovorima o estetici, psihologiji i religioznom vjerovanju*), kroz neke manje primjedbe koje je Vitgenštajn sam zabilježio u svojim spisima, te zabilježene razgovore sa prijateljima.

Vitgenštajn je rekao filozofu Rastu Risu da je čitao Frojda kada je postao uvjeren da je psihologija prosto „gubljenje vremena“, a tada je doživio ono za što je osjećao da je istinsko otkrovenje. A, za ostatak njegovog života Frojd je bio jedan od nekoliko autora za koje je mislio da su vrijedni čitanja. U ovom periodu rado je govorio o sebi kao o „Frojdovom učeniku“ ili o „sledbeniku Frojda“. Mora da je Vitgenštajn čitao Frojda nedugo nakon 1919. godine, ali je tek 1940-tih godine tvrdio za sebe da je partizan; međutim, to ga nije spriječilo da formuliše ekstremno negativno mišljenje o psihoanalizi: „Frojdova maštovita pseudo - objašnjenja (zato što su brilijantna. – njem.– geistreich) – čine štetu. Ne postoji glupak koji ima slike koje su dostupne za korišćenje u objašnjenju simptoma bolesti“. To nije vrsta razgovora koju bi očekivali od nekog običnog sljedbenika. To da je Vitgenštajn mogao smatrati psihoanalizu značajnom i pogrešnom u osnovi teško je razumjeti. Ipak, to je isti stav koji je pokazao prema filozofskim teorijama koje je kritikovao (počevši sa teorijom koju se sam razvio u *Logičko-filozofskom traktatu*).

Vitgenštajn je čitao one Frojdove radove koji su objavljeni prije Prvog svjetskog rata. Dva djela koja je često pominjao su: *Psihopatologija svakodnevnog života*, te naročito *Tumačenje snova*. U nekoliko navrata takođe je aludirao na *Šale i njihov odnos prema nesvjesnom*. Bio je pomalo blizak sa Frojdovim djelom kroz postepeni ali nesvjesni proces asimilacije njegovih ideja. Breureove i Frojdove *Studije o histeriji* nalazile su se u Vitgenštajnovoj kućnoj biblioteci, a pasusi u kojima Vitgenštajn upoređuje svoju poziciju kroz Frojdov odnos prema Breueru snažno sugerišu da je bio blizak sa sadržajem ovog djela.

Negdje, 1948. godine, Vitgenštajn je rekao Druriju: „Frojdov rad umro je sa njim. Niko danas ne može primjenjivati psihoanalizu na način na koji je on to činio. Pa, knjiga koja bi me stvarno zanimala bila bi ona koju je on napisao u saradnji sa

Breuerom“. Kada nabraja autore koji su uticali na njega ne pominje Frojda.

O granicama i opasnostima od psihoanalize Vitgenštajn se izrazio na sljedeći način u opasci datoj 1939. godine: „Na neki način, psihoanalizirati sebe je kao da jedete sa drveta saznanja. Saznanje nam postavlja (nove) etičke probleme, ali ne doprinosi njihovom rješavanju“.

Naravno, postoji udaljenost između znatiželje i privrženosti, očigledno udaljenost koju Vitgenštajn nikad nije premostio u slučaju psihoanalize. Čudno, kako se čini na prvi pogled, njegovo trajno nepovjerenje prema Frojdovoj teoriji, iz epistemološkog i etičkog stajališta, ostaje usamljeno u odnosu na očigledno opšte pozitivne reakcije članova Bečkog kruga. Najmanje što možemo reći je da Vitgenštajn lično nije bio zagovornik „naučne koncepcije o svijetu“, niti je imao velika očekivanja da će čovječanstvo imati koristi od stvarnih i pretpostavljenih osvajanja nauke, a u svakom slučaju nije bio uvjeren da je psihoanaliza nauka ili da može postati nauka.

Smatrao je da je Frojdov pristup puno više filozofski (u pežorativnom smislu), nego što je naučan. Ako se prisjetimo da je Vitgenštajn smatrao da svi filozofski problemi nastaju iz uvjerenja da „ja moram biti taj način, (iako to ne može biti tako)“, te želje da se po svaku cijenu sačuva zavodljiva paradigma ili način opisa, nije teško shvatiti što je pronašao upitnim (filozofski i više od svega naučno) u Frojdovom modelu. Za Vitgenštajna, osoba koja misli da mora postojati jedno tačno objašnjenje i jedan tačan razlog za vrstu fenomena koji tretira psihoanaliza, nije neko ko je jednostavno prihvatio dominantni naučni stav, nego neko ko je već na putu da proizvede mitologiju.

U razgovoru sa filozofom Rašom Risom (Rush Rhees) 1942. godine, on kaže: „Frojd neprestano tvrdi da je naučan. Ali, ono što daje je spekulacija – čak prije formiranje hipoteze“, (*Predavanja i razgovori*, str. 44). Kao iritantno Vitgenštajn je

mogao pronaći redukciju filosofije na formu psihoanalize, a mi moramo priznati da to može opravdati neke njegove primjedbe o prirodi filosofije i filosofskog djela. On eksplicitno upoređuje filosofiju sa nekom vrstom samoanalize: „Rad u filosofiji – kao što je to rad u arhitekturi u mnogim pogledima – zapravo je više rad na samom sebi. Na vlastitoj interpretaciji. Na nečijem načinu gledanja na stvari (i onom što on od njih očekuje)“, (*Kultura i vrijednost*, str. 16). A, ovaj rad na sebi u suštini rad je protiv sebe. Kao što Vitgenštajn kaže u jednom od svojih rukopisa: „Filosofija je jedan instrument koji je koristan samo protiv filosa i filosa u nama“. Filosofija zahtijeva lični pokušaj koji Vitgenštajn opisuje, ne kao odricanje od intelekta, već odricanje od volje ili emocija. Ne odričemo se ničeg što je važno odričući se određenih načina izražavanja sebe koji nemaju korisno značenje. „Ali, to može biti tako teško kao suzdržavanje od suza ili eksplozije ljutnje“. U *Velikom rukopisu* Vitgenštajn primjećuje „da nam filosa daje riječ sa kojom stvar može biti izražena i učinjena neškodljivom“. To je ono kako Breuer i Frojd opisuju ono što su radili u *Studijama histerije*. Nestanak histeričnih simptoma javlja se kada se proces o izvoru problema može reprodukovati ili izraziti (*ausgesprochen*); tačnije, kada pacijent postane sposoban dati detaljan prikaz procesa ili opisati (artikulisati) prateći afekat.

Nadalje, Vitgenštajn ističe, kao u slučaju psihoanalize, filosofska terapija može funkcionisati samo pod uslovom da pacijent prizna filosaov opis kao ispravan izraz poremećenog stanja: „To je samo kad ga prizna (psihoanaliza) kao svoj tačan izraz“, (*Veliki rukopis*). Ovdje možemo pronaći i druge dvije važne analogije. Prva sugerise, poput terapijske prakse psihoanalize, da praksa filosa nastoji, što je više moguće, identifikovati i otkloniti uzroke problema. Ne samo da simptomi nestaju nego ta praksa nekako sprečava da se „patološke“ ideje

izraze. Druga je da je u praksi, kako psihoanalize tako i filosofije, nemoguće nastaviti sa direktnim predlaganjem dijagnoze pacijentu na način da mu otkrijete uzroke njegovih teškoća. Kao što Frojd kaže: „Prilično je beznađežno pokušati prodrijeti direktno u srž patogene organizacije. Čak da i to sami pogodimo pacijent ne bi znao što da radi sa ponuđenim mu objašnjenjem i ne bi bio psihički promijenjen sa njim“, (Frojd, „Psihoterapija hysterije“ u *Studijama o hysteriji*, str. 292). Na isti način, Vitgenštajn naglašava: „Čovjek u filosofiji ne smije pokušati da izbjegava probleme“, (*Vitgenštajnova predavanja*, 1932–1935, str. 109). Jedini način je da se problem napadne sa periferije, to jest, za početak omogućiti pacijentu da izrazi filosofsku glupost.

Njegovo mišljenje o Frojdu sažeto je na jedan upadljiv i poučan način u sljedećoj napomeni: „Frojd je imao vrlo inteligentne razloge da kaže što je rekao, veliku imaginaciju i kolosalno predubjeđenje, predubjeđenje koje je vrlo vjerovatno za zavedene ljude“, (*Predavanja i razgovori*, str. 26). Vitgenštajn se divio Frojdovoj inteligenciji, njegovoj imaginaciji, njegovim istraživanjima i njegovoj genijalnosti. No, dok je cijenio takve kvalitete kod mislioca uvijek ih je posmatrao sa određenom sumnjom, kao i u svom vlastitom slučaju. Jednom kad je Vitgenštajn prepričavao nešto što je Frojd rekao i nekom dao savjet jedna od tih primjedbi bila je da taj savjet nije tako mudar. Rekao je: „Naravno, nije! Ali, mudrost je nešto što nikad ne bih očekivao od Frojda. Oštroumnost, naravno; ali, mudrost ne“, (*Predavanja i razgovori*, str. 41).

Činilo mu se da Frojdova objektivnost ponekad funkcioniše kao pseudo religija. Ono što mu je smetalo bilo je suviše pozitivizma u zahtjevima marksizma i Frojdove teorije o naučnim zahtjevima. To je mjesto gdje se ova tema susrijeće sa epistemologijom, a Jung sa Vitgenštajnom.

Mistični krug: Frojd – Jung – Vitgenštajn

1. – Da li su psihološke teorije vjerovatne (vjerodostojne)?

Dok dijele osnovnu terminologiju i koncepte Frojd i Jung se razlikuju u potpunosti. Frojdovo gledište na jedan ispunjen život materijalno se temelji na društvu i zdravim odnosima (novac i seks). Prema Jungu, ispunjen život postiže se ostvarenjem individuacije i pronalaženjem duhovnosti (ali ne nužno u religiji). Frojdova psihologija fokusira se na godine kada osobe dostižu svoju zrelost, znanje i uvjerenja, ostvaruju karijere i počinju porodični život. Nakon tog vremena, Jung se fokusira na unutrašnji rast i razvoj radi uspostavljanja cjelokupne ličnosti.

Kada se Jung 1907. godine pridružio psihoanalizi tvrdio je da je ona radikalno nova psihologija. Kasnije su Frojd i Jung postali igrači na svjetskoj sceni, ali dok su Frojdov psihoanalitički pokret čuvali akademici i medijski sveštenici, petljajući se sa perifernim konceptima i temeljnijim premisama seksualnosti djetinjstva, originalnije i plodnije nove hipoteze razvili su praktičari poput Karla Gustava Junga, koji je na neki način smatran *neobičnim*.

Frojd je predstavio naučnu hipotezu o nesvjesnom kao što je uvijek tvrdio, a mnogi čak do danas ponavljaju. Frojd tvrdi da postoje dvije urođene sile ili instinkta iza čovjekovog ponašanja, životni instinkt (*Eros*–životna sila i seksualni nagon), te instinkt smrti (*Tanatos*–agresija prema sebi ili drugima). Frojdova teorija psihoanalize razvila se iz ovog pogleda na rani psihološki razvoj, a njen ugaoni kamen je hipoteza o nesvjesnom kao odgovor na „mentalne probleme“. *Eros* i *Tanatos* čine *Id*. Niče je formulisao *Id* kao *Das Es* (njem. – „To“), a on djeluje isključivo na tim instinktima života i smrti, odnosno tim porivima u nesvjesnom umu, a oni zadovoljavaju želje i potrebe preživljavanja. Kasnije se razvija racionalni i logični *Ego*, što je

svjesni dio djetetove ličnosti koji se bavi spoljašnjim svijetom. U dobi od tri godine dijete razvija i treću komponentu svoje ličnosti, tj. *Super ego*. Frojd je vjerovao da se *Super ego* dijeli na dva dijela, naime: *Savjest* (što ne treba da radimo), i *Ego Ideal* (što treba da radimo). Frojd i Jung se nijesu slagali o tome što čini nesvjesnu psihu, što je njen sadržaj. Frojd tvrdi da nesvjesno (nesvjesnu psihu) ne čini ništa drugo nego otpaci svjesnog uma koji su postali potisnuti. Jednostavno rečeno, to znači da se vrijednost psihe poistovjećuje sa sviješću, tačnije sa *ego sviješću*. Frojd je nesvjesno smatrao kao kolekciju slika, misli i iskustava koje je pojedinac odbio da obradi, a to vodi u neurozu. Nesvjesno je za njega kontejner otpadaka svijesti, svega onoga što nije uspjelo da pređe prag svijesti.

Pod Ničeovim uticajem Jung se nije slagao sa ovom tvrdnjom. Za razliku od Frojda Jung prepoznaje da nesvjesno izlaže sadržaje koji su u potpunosti različiti od svijesti, pa su neshvatljivi za ego. Značajna implikacija ove razlike je što u Frojdovom modelu nesvjesno nema svoju autonomiju, jer je prosto proizvod svijesti. S druge strane, u Jungovom modelu (a i Ničeovom) nesvjesno je autonomni entitet koji može funkcionisati u suprotnosti sa sviješću. Frojdovo razumijevanje nesvjesnog otkriva rigidni okvir racionalizma koji daje primat egu, a to je u suprotnosti sa Jungovim bogatijim okvirom koji prepoznaje i druge izvore znanja koji se smatraju iracionalnim, poput emocija, intuicije ili imaginacije. Jung je definisao kompleks i višeslojni koncept nesvjesnog. Nesvjesno čine lično i kolektivno nesvjesno. Jung je kritikovao Frojdov koncept nesvjesnog kao uzak, previše negativan i usmjeren na seksualnost i motivišuću silu. Umjesto da bude zli kontejner za potisnute misli i motivacije, kao što je vjerovao Frojd, Jung je tvrdio da je nesvjesno jedna od glavnih energija za kreativnost. Razlika između Ničeove psihologije i Frojdove psihoanalize mnogo je dublja nego što se obično shvata. Ničeova koncepcija nesvjesnog, kao

posebna ideja *autonomnog i kolektivno nesvjesnog*, uveliko je obilježila odvajanje Jungove „analitičke psihologije“ i „tradicionalne psihoanalize“.

Povećanjem granica „produktivne“ psihe, uključivanjem neracionalnih izvora saznanja, Jung je efikasno povećao kapacitet za lični rast. Pa, dok je Frojdovo razumijevanje ličnosti u suštini „reduktivno“, sa svojom isključivom seksualnom motivacijom, a uz komunikaciju koja je filtrirana isključivo kroz znak, Jungovo razumijevanje ličnosti je „konstruktivno“, sa naglaskom na njenom potencijalu – tačnije, njenom potencijalu da postane cjelokupna – te, tako potakne nesvjesnu komunikaciju i *simbolički* jezik. Frojd insistira na znaku, a Jung na simbolu. Razlika između znaka i simbola u tome je što je znak svjesna konstrukcija – određena (fiksna) naznaka koja skriva nešto što je saznatljivo – a, simbol dijelom je svjestan, a dijelom nesvjestan – dinamički živi entitet koji izražava nešto što u potpunosti nije shvatljivo. *Simbol je konačni izraz nečeg beskonačnog*. U frojdovom modelu tumačenje znaka dovodi jednostavno do razobličavanja potisnutog konflikta ili želje; nasuprot tome, u jungovskom modelu simbol olakšava psihički rast uz prirodno spajanje svijesti i nesvjesnog.

Za Vitgenštajna teorija nesvjesnog bila je nova forma mišljenja i govora, odnosno novi simbolički jezički kontekst, a za Junga izvor potencijalno pozitivne energije koja se može koristiti. Kao što ćemo kasnije vidjeti, Vitgenštajn i Jung su vidjeli snove kao poruku (koja je kodirana i simboličkog je konteksta) jezika.

2. – *Da li su psihoanalitičke metode konzistentne?*

Vitgenštajn je tvrdio da je Frojdova metodologija interpretacije snova posve pogrešna, ili u najboljem slučaju proizvoljno zasnovana na kontekstu izabranom simbolički. Vitgenštajn je kritikovao činjenicu da je Frojd tvrdio da je prava interpretacija snova ona koju pružaju analitičari, a u neko drugo vrijeme zalazhe se za najbolji rezultat za pacijenta. Za Vitgenštajna koji je imao

matematički um to je bilo neprihvatljivo. Vitgenštajnov *Teorijski pozitivizam* ili filozofski metod zasnovan je na njegovoj teoriji značenja koja kaže da značenje riječi nikada nije potpuno dato, odnosno uvijek postoji neki neotkriveni aspekt u smislu riječi, jer korišćenje značenja riječi povezano je sa njenom upotrebom. Na isti način za Vitgenštajna značenje snova zavisi od toga kako se sna prisjeća ili kako o njemu izvještava subjekat – od subjektivog izbora i korišćenja riječi koje utiču na značenje sna koje nije dato sve odjednom, nego je nešto što se razvija tokom pripovijesti. Vitgenštajn takođe razumije da nema ništa skriveno u snovima, sve iz sna je u načelu dostupno snivaču koji već sve zna što treba da zna o snu. Vitgenštajn kaže: „Kad se tumači san možemo reći da je ugrađen u kontekst u kojem prestaje biti zbunjujući.“ Slično tome, Jung prvi kontekstualizira snove u ovom postupku (metodu), što je stvarni kontekst osobe, ili (u slučaju individuacije) sa arhetipskom kulturnom pozadinom kolektivno nesvjesnog. Kolektivno nesvjesno, grupa zajedničkih slika i arhetipova svojstvenih svim ljudima često se pojavljuje na površini lično nesvjesnog. Individuacioni snovi mogu se bolje protumačiti razumijevanjem simboličkih referentnih tačaka univerzalno zajedničkih simbola. Sličnost njihovih osnovnih mišljenja ovdje je izrazita. Vitgenštajnova i Jungova kritika Frojda u potpunosti se ne može ignorisati, a oni optužuje Frojdu metodologiju interpretacije snova da je nešto proizvoljno (i stereotipno), te da je sasvim vrsta lične mitologije koja se nudi pacijentu, te se ne može previdjeti. Kontekstualizacija je upotreba tumačenja snova, unutar Vitgenštajnovih ograničenja, odnosno samo ukoliko je izvijestio ili ga se prisjetio pacijent (tj. njegov ili njen izbor riječi će zadirati u značenje, a značenje sna je nešto što se odvija za vrijeme toka pripovijesti). Prema Jungu, cilj terapeuta je da pomogne osobi da prepozna djelovanje nesvjesnog, a na taj način pomogne pacijentu kako bolje da teži individuaciji koja će stvoriti „cjelovitu“ ličnost.

U razgovoru sa filosofom Oetsom Kolkom Bouvsmom, 1949. godine, Vitgenštajn je izjavio da su „sve njegove godine predavanja bile više loše nego dobre“. Pa ih je uporedio sa Frojdomim učenjem. „Učenja su poput vina, čine ljude pijanim. Oni ne znaju kako trezveno da ih koriste. Da li sam razumio? Tačno“; (*Razgovori*, 1949–1951, str. 11–12). Značajno je reći da je Vitgenštajnova misao bila kritična, a kako on kaže, „trijezna“ upotreba vlastitog učenja mogla bi biti sasvim teška i malo vjerovatna.

3. – *Psihoanalitička korist – Da li psihoanaliza koristi ili šteti?*

Vitgenštajn je takođe kritikovao Frojdovu tehniku „slobodnih asocijacija“, jer je sveobuhvatna, sve ima objašnjenje i značenje. Psihoanaliza zadovoljava pacijente pružajući jednostavno objašnjenje zbog čega pacijenti žive lakše, baš kao što je mitologija (a, i religija) činila u prošlosti, ili još uvijek to radi, i danas u nekim djelovima svijeta. On kaže: „Vjerovatno je da će analiza činiti štetu, jer iako se u toku nje mogu otkriti razne stvari o sebi mora postojati vrlo jaka... kritika, kako bi se raspoznalo i vidjelo kroz mitologiju koja se nudi, i nameće. Snažnu mitologiju“, (Vitgenštajn, 1966, str. 51, 52). On je vidio psihoanalitičke vježbe kao opasne za vrijeme koje dolazi: „Proći će mnogo vremena prije nego što prestanemo da im se potčinjavamo“. Da bi naučili nešto o psihoanalizi, Vitgenštajn primjećuje, neophodan je kritički stav. Kao što istorija čitavog psihoanalitičkog pokreta potvrđuje teorije poput Frojдове neugodne su jer između ostalog izazivaju različite oblike odanosti koja kritiku čini teškom, ako ne i nemogućom.

Karl Gustav Jung je slično doveo u pitanje Frojdov terapijski pristup. „Smijem li ozbiljno reći nekoliko riječi?... Međutim, istakao bih da je vaša tehnika tretiranja vaših učenika poput pacijenata pogrešna. Na taj način stvarate ropske sinove ili bezobrazne učenike Adler–Stekel i čitavu drsku družinu koja se sada razbacuje po Beču. Dovoljno sam objektivna da vidim kroz vašu malu prevaru. Vi kružite uokolo tražeći sve simptomatske

akcije u vašoj blizini, na taj način svodeći svakoga na nivo sinova i kćeri koji crveneći priznaju svoje greške. U međuvremenu, vi ostajete na vrhu prijatno se osjećajući. Zbog običnog ulizivanja niko se ne usuđuje da povuče proroka za bradu i raspita se, bar jednom, što bi vi rekli pacijentu sa namjerom da on analizira analitičara umjesto sebe. Vi bi ga sasvim sigurno pitali: „Ko ima neurozu“? (McGuire, 1974, str. 534–535).

Jungov napad na Frojdovu teoriju i praksu bio je frontalan. Frojd se nikad nije pomirio sa svojom neurozom. Za Junga Frojdove metode su jednostrano seksualne. Njegovo razumijevanje sebe je nedovoljno. Kada je to najvažnije on je terapeut, ali svoje nedostatke projektuje na svoje učenike.

4. – Psihoanalitička naučna tvrdnja

Najzanimljivija kritika koju je Vitgenštajn izrekao protiv frojdske psihoanalize je da je ona vrsta mita. Dio Vitgenštajnovе slave u savremenom dobu duguje se činjenici da je on tvrdio da je pronašao terapijski proces analogan psihoanalizi. Taj terapijski postupak kod nas se često nazivao „terapijski pozitivizam“ u godinama neposredno poslije Drugog svjetskog rata. Treba napomenuti da je riječ pozitivizam najnesretnije određena za izvorne pozitiviste koji su tvrdili da cjelokupno mišljenje treba slijediti obrasce nauke, dok je Vitgenštajn pokušao pokazati da postoje područja čovjekovog saznanja koja nijesu dostupna putem nauke. Vitgenštajn kritikuje Frojda da daje nova značenja događajima koji bi se normalno vidjeli kao obični. Slično Jungu, Vitgenštajn tvrdi da Frojd nudi pacijentu svoju vlastitu mitologiju – mitologiju bez kulturnog, istorijskog i empirijskog utemeljenja. Moglo bi se reći, a i rečeno je, samo na vrijednostima i tumačenju muškog u uskom istorijskom i klasnom kontekstu. Dok je Frojd imao malo koristi od grčke mitologije (*Edipov kompleks* i korespondirajući *Elektrin kompleks*), Jungov koncept kolektivno nesvjesnog široko je i duboko utemeljen na mitologiji, te istorijskom i antropološkom kontekstu.

5. – *Filosofija religije*

Zbog odnosa prema religiji Vitgenštajn se smatra nekom vrstom antirealiste. On se usprotivio interpretacijama religije koje naglašavaju doktrine ili filozofske argumente koji namjeravaju dokazati postojanje Boga, već je izjednačavao sa religioznim ritualima i simbolima. Iako je o religiji napisao veoma malo Vitgenštajn je razvio osobit način razumijevanja religijskog uvjerenja koji privlači mnoge čitaoce, pogotovu one koji ne vide teističku religiju samo kao oblik praznovjerja i iracionalnosti. Vodeći Vitgenštajnovi učenici imaju različite stavove o ispravnom tumačenju i prihvatanju Vitgenštajnovih spisa o religiji. Vitgenštajnovi komentari o religiji (i mistici) naglašavaju prepoznatljiv karakter religioznog govora. On ističe, kako pogrešno možemo razumjeti prirodu vjerskih tvrdnji ako se posmatraju kao suprotni onim naučnim. Ako se Vitgenštajnovi stavovi o stvaranju, magiji i slobodnoj volji uporede sa Kjerkegardovim i Jungovim, to baca novo svijetlo na raspravu između vjere i razuma. Ona ističe neslaganje između Vitgenštajna i vjerskih skeptika Frojda i Bertranda Rasela. Frojd je smatrao da je religija bjekstvo od stvarnosti i zabluda koju ne bi trebalo propagirati. Njegov odnos prema religiji podsjeća na odnos materijalista. Za religiozne slike (ovce, koze, heruvimi, anđeli) Frojd je često tvrdio da su stanje svijesti čiji je temelj judeo-hrišćanske eshatologije.

U smislu davanja odgovora na pitanje puritanizma, katoličkog ili protestantskog, Vitgenštajn je optužio Frojda da je imao malo razumijevanja za pitanja morala i religije. Kad je pročitao Frojdovu *Budućnost jedne iluzije* reagovao je kako je to učinio i na Frejzerovo objašnjenje magične i religiozne vjere primitivaca i porekao da takve stvari ne mogu biti tretirane kao greške ili iluzije koje superiorno znanje („naučno saznanje“) otkriva kao takve.

Frojda je dijelio ljude na one koji su osjetljivi na psihoanalitičku terapiju i one koji to nijesu – kojima u stvari „nema pomoći“. Ljude kojima psihoanaliza može pomoći vidio je kao

moralno značajne – dostojne društva samog Frojda. Međutim, većina ljudi ne pripada ovoj kategoriji psihoanalitičke dostojnosti i na njih je gledao drugačije. Pišući o nekom homoseksualcu Frojd je rekao da „u najnepovoljnijim slučajevima takve ljude treba jedan brod... preko okeana sa nešto novca, recimo u Južnu Ameriku, te da tamo traže i nađu svoju sudbinu“. Na drugom mjestu, u pismu za Lu Anders Salome, Frojd je čak eksplicitno priznao da je jedan od njegovih najgorih kvaliteta „određena ravnodušnost prema svijetu... u dubinama mog srca ne mogu ništa drugo nego biti uvjeren da su meni dragi ljudi, osim nekoliko izuzetaka, sasvim bezvrijedni“.

Kroz sva stoljeća hrišćanske povijesti funkcionisalo je ono što je francuski historičar Leon Poljakov zvao „strašni mehanizam projekcije koji se sastoji u pripisivanju omraženim ljudima sopstvenih bogohulnih želja i nesvjesnih izliva“. Razni pokreti u srednjem vijeku, veliki evropski lov na vještice, savremeni antisemitizam i Staljinove čistke podjednako su obilježene kolektivnim fantazijama u kojima razne grupe prepoznaju sebe kao „čiste“ u nastojanju da unište čitave klase ljudi zamišljenih kao „zlo“ ili „nečiste“. Ipak, kada se okrenemo psihoanalizi stičemo uvid u fundamentalni proces koji sramoti lice hrišćanske povijesti.

Suprotno tome, Jung je vjerovao da je religija važna i da čuva pojedinca u procesu individuacije, radi upoznavanja i prihvatanja svih djelova *Sopstva* (sebe). Religija je sredstvo komunikacije između svih vrsta ljudi, jer je zasnovana na zajedničkim arhetipovima i nudi potrebne simbole. Jung naglašava pozitivan uticaj ispovijedi i njenu sličnost sa psihoanalitičkom sesijom: „Možete oduzeti čovjeku bogove samo ukoliko mu date druge u zamjenu“.

Vitgenštajn je poznat po svom radu iz filosofije logike, jezika i uma, ali je bio kulturna figura na Kembridžu kada je tamo predavao, u prvoj polovini dvadesetog vijeka. Možda to ima veze sa njegovim ekscentričnim ali ustrajnim pogledima o etici i religiji. Duboko je bio dirnut romantikom u romanu *Braća Karamazov* Dostojevskog. Jednom je napisao svom prijatelju Morisu

O'Druriju: „Ja nijesam religiozan čovjek, ali ne mogu ništa drugo učiniti osim da vidim svaki problem sa religiozne tačke posmatranja“. To je zanimljivo jer Vitgenštajn, poput Junga, nije bio religiozan u tradicionalnom smislu. Oboje su bili duboki mislioci, strastveni u svom vlastitom stavu prema životu i duhovnim ljudima. Pa, tu je i poznata Jungova rečenica: „Ne mogu dokazati da Bog postoji, ali je moj rad empirijski dokazao da postoji obrazac Boga u svakom čovjeku, te da taj obrazac u svakom pojedincu ima na raspolaganju najveću transformacionu energiju koja je potrebna za život. Pronalaženjem uzorka u vlastitoj individui ličnost i život se transformišu“.

Na isti način, Vitgenštajn je poremetio i osudio svaki pokušaj dokazivanja postojanja Boga, tvrdeći da se čak nijedan od uobičajenih dokaza ne može izvesti o vjeri: „A dokaz o postojanju Boga treba biti nešto sa čim će neko uvjeriti sebe da Bog postoji. Ali, ja mislim da ti vjernici koji daju takve dokaze treba da žele da daju svoju ‘vjeru’ na intelektualnu analizu i utemeljenje, jer oni sami nikad ne bi povjerovali u takve dokaze. Možda se neko može ‘uvjeriti u postojanje Boga’ kroz neku vrstu odgoja, oblikujući svoj život na taj i taj način. Život može vaspitati nekog da vjeruje u Boga. A, to može učiniti i iskustvo; ne vizije i različite vrste čulnog iskustva koje nam pokazuju postojanje takvog bića – već, na primjer, patnja raznih vrsta. To nam ne pokazuje Boga na način čulne impresije koja nam pokazuje predmet, niti dovodi do nagađanja o njemu. Iskustvo, mišljenje – život nas može prisiliti na ovaj koncept“.

Vitgenštajn, kršten i odrastao kao katolik poslije Prvog svjetskog rata postao je, na svoj vlastiti način, duhovan i religiozan. Bio je vrlo jedinstven čovjek, a sumnjam da bilo ko može znati kakav je bio. Baš kao što je on bio i Karl Gustav Jung je bio, mada je Vitgenštajn bio oslonjen na katoličku stranu. Vitgenštajn je radio kao pomoćnik vrtlara u benediktinskom manastiru u blizini Beča nakon što je napustio školu, a više nego jednom je razmišljao da postane monah ili sveštenik:

„Religiozna vjera i praznovjerje su različiti. Jedna od njih proizilazi iz straha i vrsta je lažne nauke. A, druga je vjerovanje“. Vitgenštajnov prijatelj, dominikanski sveštenik, izrekao je molitve pokraj Vitgenštajnovne samrtne postelje i na njegovom grobu, a po Vitgenštajnovoj želji pogreb je obavljen po katoličkim obredima. Kao i Jung religiozne simbole Vitgenštajn je zvao „religiozne slike“, a poštovanje za iskrenu religioznu vjeru bilo je šire nego za samu katoličku vjeru. Jednom je rekao Druriju: „Sve religije su divne... način na koji ljudi izražavaju svoja vjerska osjećanja enormno se razlikuju“. Vitgenštajnova vlastita vjera nije bila institucionalizovana (ili, koristeći njegovu riječ „asketska“), bila je bez dogme, sa mitologijom koja služi jedino kao vođenju života pomoću slika. Jednom je rekao prijatelju: „Simbolizam katoličanstva je predivan, s onu stranu je riječi. Ali svaki pokušaj da se od njega napravi filozofski sistem je uvredljiv“. Međutim, Vitgenštajnova vjera mora biti da je bila duboka jer je trajala do kraja njegovog života.

On ne pristupa religiji prvenstveno kao sistemu predstava (reprezentacija) čija pogrešnost ili iluzioni karakter može se dokazati, a pošto ne vjeruje u važnost razloga i argumenata, branići religiozne doktrine, Vitgenštajn je sasvim naivno vjerovao u ideju da će čovječanstvo kao cjelina pod uticajem naučnog mišljenja konačno shvatiti da su te doktrine potpuno neadekvatne, nepostojeće i prihvatiti logične posljedice. No, u tom pogledu Frojd svakako nije naivan. On je i sam vjerovao da je njegov poduhvat „sasvim bezopasan“. Priznao je da nema opasnosti da pobožni vjernici budu pobijeđeni njegovim argumentima i odreknu se svoje vjere. Predlažući filozofske ili psihološke teorije o porijeklu religiozne vjere (što sadrži naučno objašnjenje) Frojd je također počinio grešku tipičnu za „moderniste“, što je po Vitgenštajnovom mišljenju kompletno nerazumijevanje prirode, tj. funkcije religioznog simbolizma i simbolizma uopšte.

Karl Gustav Jung veoma se interesovao za hrišćanske sakramente, posebno za euharistiju. Više puta je izjavio da smatra

katoličansvo daleko potpunijim nego što su to njegovi protestantski antipodi, iako je poticao iz protestantske porodice (otac mu je bio protestantski pastor). Misterija sakramenta, kaže Jung ima veliku vrijednost i proizvodi stepen psihološkog zdravlja među katolicima koji nije pronašao među protestantima i ateistima. Dao je istu izjavu i o drugim post-vatikanskim ritualima. Jung je tvrdio da euharistijska žrtva sadrži vitalnu misteriju: „Ritualni čin (euharistije) posvećuje oboje dar i daritelja. Ona podsjeća i predstavlja *Posljednju večeru* koju je naš Gospod imao sa svojim učenicima, čitavu inkarnaciju, patnju, smrt i vaskrsnuće Hrista. No, sa tačke gledanja božanskog antropomorfno djelovanje samo je spoljašnja ljuska u kojoj ono što se stvarno događa nije uopšte čovjekovo djelovanje već božanski događaj“. Vratimo se magijskoj terminologiji. Prema Jungu, kada se euharistija ispravno shvati najbolje se tretira kao čin „visoke magije“, (tu riječ je za nju koristio i Vitgenštajn).

Zaključak

Savremena filozofija i psihologija imaju zajedničku tradiciju. Obije proističu iz starije discipline klasične (predkantovske) filozofije. Klasična filozofija uključivala je u sebe i psihologiju, te bila motivisana doživotnom potragom za samospoznajom, a to je izražavala maksima „spoznaj samog sebe“. Danas se filozofija i psihologija smatraju posebnim disciplinama, a često je savremena filozofija ograničena i sažeta. Ponekad su te granice između filozofije i psihologije nejasne. Ljudi su vođeni potrebom da dostignu individuaciju, cjelokupnost ili potpuno znanje o sebi. Mnoge emocije tjeraju ljude da djeluju na psihički pogrešne načine, ali svi ti načini su čežnja i želja da se osjećaju kompletni.